

MIHÁLY HOPPÁL'IN KAYA RESİMLERİNİ GÖSTERGEBİLİM (ŞAMANİZM VE SEMBOLLER) AÇISINDAN ELE ALAN KİTABI ÜZERİNE*

Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU**

Öz

Türkiye’de de ilgi duyulmaya başlanılan kaya resimleri ile ilgili M. Hoppál’ın bu kayda değer çalışmasında yapılan son dönem araştırmalarına dayanarak, Kaya Resimlerini Göstergebilim açısından incelemenin yolları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Kendisi de tanınmış bir Şamanizm araştırmacısı olan ve İç Asya ve Orta Asya Türk halklarının da yaşadığı bölgelere giderek incelemeler yapan Hoppál, şamanizmi ve mitolojiyi de imgeleri açıklayan bir alan olarak ele almakta ve bu nedenle ve bu açılardan kitap içerisinde şamanist göstergeler konusuna yer vermektedir.

Hoppál’ın ilgilendiği, örneklerini verdiği kaya resmi bölgelerinin çoğunluğu, Türk halklarının atalarının ve çeşitli Türk halk ve devletlerinin ortaya çıktığı ve varlığını sürdürdüğü alanlardır. Bu nedenle onun yapmaya çalıştığı bu deneme Türk Sanatı Tarihi, Türk Arkeolojisi, Türk Antropolojisi veya kısaca Türkoloji alanı için de önem taşımaktadır.

* Mihály Hoppal, *Şamanlar ve Semboller-Kaya Resmi ve Göstergebilim* (Türkçe’ye çeviren Fatih Sel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013 (16.5 x 24 cm, karton kapaklı, 1. hamur kağıda basılı 139 sayfadan oluşmaktadır. ISBN: 978-975-08-3190-4). Kitabın İngilizcesi için bkz. Mihály Hoppal, *Shamans And Symbols-Prehistory of Semiotics In Rock Art, International Society for Shamanistic Research*, Budapest (Budapeşte), 2013. Kitabın içerisinde çevirenin tercihine göre ve onun konuyu çok iyi bilmemesinden kaynaklanan ve İngilizcesine göre farklı olarak yansıtılan bazı ifadeler vardır. Örneğin kitabın adı “Şamanlar ve Simgeler-Kaya Resmindeki Göstergelerin Prehistoryası (Tarih Öncesi)” olmasına rağmen bu isim yukarıda ifade ettiğimiz gibi farklı yansıtılmıştır. Metin içerisinde de bu tür farklılıklar görülebilir; misalen kitabın son bölümünde yazar, bu kitapla konu hakkında bir deneme yaptığını ifade etmek için “essay” kelimesini kullanırken Türkçe’de öncelikle “deneme” anlamına gelen bu sözcüğün Türkçe kitapta “makale” olarak çevrildiğini görüyoruz. Bununla birlikte bu türden çeviriye yönelik tercihler önemli-büyük anlam kaymalarına yol açmadığından ve amacımız kitabı tanıtarak genel hatları ile değerlendirmek olduğundan söz konusu çeviriyi başarılı bir çeviri olarak kabul ediyoruz. Yazımızı da bu yüzden Türkçe kitabı esas alarak kaleme aldık.

** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatları Ana Bilim Dalı.

Bu yazımızda araştırmacının Türkçe'ye çevrilen bu eseri çeşitli yönleriyle tanıtılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: *M. Hoppál, Kaya Resimleri, Göstergibilim, Şamanizm, Sibiry.*

**On The Mihály Hoppál's Book Which Deals With The Rock Paintings
From The Point Of Semiotics (Shamanism And Symbolism)**

Abstract

Based on Mihály Hoppál's significant works on rock paintings which also take interest in Turkey, it is tried to show the ways of investigation of rock paintings from the point of semiotics. Hoppál, who is a famous Shamanism researcher and has works about Inner and Central Asia where Turkish tribes also lived, handles shamanism and mythology as an explanation of images and because of this reason, includes shamanist semiotics in his book.

Most of the regions of rock paintings that Hoppál interested and gave examples, are from the areas where the ancestors of Turkish tribes and Turkish communities were flourished and survived. So, this essay which he tries to create is very important for Turkish Art History, Turkish archaeology, Turkish anthropology or shortly Turcology.

In this paper the book of this researcher which is translated into Turkish is tried to be represented by various ways and valued.

Keywords: *M. Hoppál, Rock Paintings, Semiotics, Shamanism, Siberia.*

Proto-Türk (Ön-Türk), Hun, Göktürk ve Uygurlar gibi Türk hanedan ve topluluklarının sanatı, arkeolojisi ve Türk Mitolojisi konularını kapsayan araştırma alanımızın bir gereği olarak kaya resimleri üzerine eğilme fırsatımız oldu. Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye'deki bazı kaya resmi bölgelerini de yerinde inceleme şansına sahip olduk. Bu ilginin sonucunda Türkiye'de ilk kez Göktürk devri kaya resimlerini konu alan ve sonrasında bildiri kitabında basılan bir bildiriye Türk Tarih Kongresi'nde sunma fırsatımız oldu.¹ Söz konusu alandaki çalışmalara bağlı olarak, günümüze yakın zamanlarda da "Türk Kaya Resimleri" konulu bir doktora dersini sürdürmeye başladık. O tarihlerden sonra son 10 yıl içerisinde, Türkiye'de kaya resimlerine ilginin yavaş yavaş arttığına daha doğrusu bu resimlerin öneminin idrak edilmeye başlandığına şahit olduk.

Türkoloji alanına "dil" açısından eğilen kimi araştırmacılar, bazı Eskiçağ tarihçileri hatta TV belgeselcileri bu alana eğilmeye başladılar. İyi gibi görünen bu durum, bilimselden çok duygusal yaklaşımlarla yapılmaya çalışılan faaliyetler sonucunda bazı sorunları da ortaya çıkardı. Daha önce kaya resimleriyle hiç ilgilenmemiş veya en azından Sanat Tarihi, Arkeoloji gibi alanlarla hiçbir bağlantısı olmamış birtakım insanlar, konu hakkında pek bir bilgiye sahip olmadıkları halde önemli iddialarda bulunmaya başladılar. Bu iddiaların başlıcası; İç Asya'daki ve Orta Asya'daki bütün kaya resim ve tasvirlerini

¹ Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Devri Kaya Resimlerine Bir Bakış", XIV. (Uluslararası) Türk Tarih Kongresi, Ankara 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt: III, 22 levha, Ankara 2005, s. 514-524.

Türk halklarına ait düşünerek, Anadolu'da yapılan kaya resimlerini yüzey- sel olarak bunlara benzetmek suretiyle, Anadolu'nun erken devirlere ait kaya resimlerinin Asya'dakilerle aynı olduğunu kabul ederek, bunu, Oğuzlardan önce çok erken tarihlerde, Türklerin Türkiye topraklarına gelmiş olduklarının delili saymak idi. Böylece duygusal acelecilik ile bilim bir kenara atılmış ve ideolojik bakış açısı ön plana çıkarılmış oldu. Ancak sanırım bu duygusal evre bir süre sonra aşılacak ve Türkiye'de de İç Asya, Orta Asya veya genel olarak Avrasya kaya resimleri, daha bilimsel bir bakış açısıyla incelenerek, Türkiye'deki kaya resimleriyle karşılaştırılacak ve sonuçta Türk halklarının yaptığı kaya resimleri ile Anadolu'dakilerin ilişkilerinin ne oranda ve ne olduğu net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Bahsedilen ortam içerisinde her şeyi olumsuz olarak kabul etmek de doğru değil; elbette bazı güzel işler de oldu. En azından Anadolu dahil olmak üzere, Orta ve İç Asya ve Avrasya'nın çeşitli bölgelerindeki epey miktar kaya resminin fotoğrafları Türkiye'de yayınlanmış oldu. Bu meyanda özellikle belgeselci ve Türk kültürü aşığı rahmetli Servet Somuncuoğlu'nun, belgeselleri için yerinde çektiği fotoğraflarını yayınladığı, iyi baskılı büyük albümlerin, Türklerin Avrasya'ya yayıldığı alanlardaki kaya resimlerinin iyi fotoğraflarını bir arada yayınlamaları açısından önemsenmesi gerektiğini belirtmek isterim.²

Türkiye'de Somuncuoğlu'nun çalışmaları dışında da bazı kaya resimleri ile ilgili kitap ve makalelerin olduğunu biliyoruz; ancak bu çalışmaların henüz yeterli oranda olmadığı ve Türkiye kaya resmi repertuarının çok az bir kısmını içerdiğini de ifade edebiliriz.³

Konuya ilginin artması, kaya resimleri ile ilgili Türkçe'ye çevirilerin yapılmasına da neden olmaya başladı. Martinov ve meslektaşlarının *Biçikti Bom* kaya resimlerini ele aldığı kitabı da bu sırada Türkçe'ye çevrildi.⁴

Bu türden bir çeviri çalışması da Mihály Hoppál'ın burada ele alacağımız, Fatih Sel tarafından Türkçe'ye aktarılmış kitabıdır (Fotoğraf-1). Bu küçük, fakat kaya resimlerinin değerlendirilmesine ilişkin yöntemsel öneriler getiren, benzeri türden çalışmalara öncülük edeceğini sandığım kitap üzerinde, ayrıntılı olarak durmanın faydalı olacağı düşüncesindeyim.

Türk yayın hayatına yeni dahil edilen Hoppál'ın, konuyu Göstergibilim açısından ele almaya çalışan "*Şamanlar ve Semboller-Kaya Resmi ve Göstergibilim*" konulu kitabı, Türk halklarının kaya resimleri ve hem de Türk

² Servet Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler-The Turks On The Rock*, Az Yapı'nın Kültür Hizmeti, Güngör Matbaacılık, İstanbul 2008; Servet Somuncuoğlu, *Saymaltaş-Gökyüzü Atları-Saimaluu-Tash-Sky Horses*, AC Yapı'nın katkılarıyla, Ege Basım, İstanbul 2011; Servet Somuncuoğlu, *Damgaların Göçü-Kurgan-Ankara Güdül Kaya Resimleri-The Migration of Tamga/ Stamps-Kurgan-Ankara Güdül Rock Engravings*, AC Yapı'nın Kültür Hizmeti, Fabrika Basım, İstanbul 2012.

³ Örnek olarak bkz. Ersin Alok, *Anadolu'da Kayaüstü Resimleri*, Akbank Yayını, İstanbul 1988; Oktay Belli, "Kars Bölgesi'nde Keşfedilen Tarih Öncesi Döneme Ait Kayaüstü Resimleri", *Kars 2. Kent Kurultayı-Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz*, Editör: Oktay Belli, Kars Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul 2007, s. 30-75.

⁴ A.İ. Maritinov - V.N. Elin - R.M. Erkinova, *Biçiktu-bom-Svyatiitse Gornogo Altaya-Monografiya*, Rio Gorno Altayskogo Gosuniversiteta, Gorno Altaysk, 2006. Bu kitabın Türkçe çevirisinde yazar olarak sadece Martinov'un adına yer verilmiştir. A.İ. Martinov, *Altay Kaya Resimleri Biçiktu Boom*, Çev. Z. Bağlan Özer, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2013.

Sanatı'nda sembolizm konuları üzerine çalışan biri olarak şahsımı özellikle ilgilendirmektedir.⁵ Bu kitap başlangıç anlamında, konuyu daha önce yapılan araştırmaları değerlendirerek ele almaya çalışan veya sonraki çalışmalarının bir basamağı olan, değerli bir araştırma-inceleme olarak kabul edilebilir.

Söz konusu kitapta; kaya resmi / veya petroglif çalışmaları daha ziyade şamanizm ile bağlantılı olarak ve göstergebilim yöntemleri kullanılmak suretiyle ele alınmaya çalışılmaktadır (daha doğrusu bu yönde araştırmacıların söyledikleri değerlendirilmeye çalışılıyor). Bu nedenle yazar "*Kaya Resmi ve / veya Petroglif Çalışmaları*"ndan söz ettiği bölüme, önce şamanizm denildiğinde ne anladığını ifade ederek başlıyor ve burada Finli araştırmacı Anna Leena Siikala'nın tanımını kullanıyor: "*Temel olarak esrik bir rol üstlenme tekniği vasıtasıyla bu dünya ve öteki dünya arasındaki etkileşim halinin yaratıcısı olan şaman tarafından kullanılan iletişim yöntemi.*"

Bu kısımda (Kaya Resmi ve / veya Petroglif Çalışmaları) başlığı altında, oluşturulan konu ile ilgili hipotez ve teorilerden söz edilerek, dünyanın değişik yerlerindeki çalışmalardan bahsedilmektedir. Yazar şamanizmin sanatın başlangıcına bağlanmaya çalışılmış olduğunu ifade ederek, mağara resimleri ile ilgili bakış açılarını gündeme getiriyor. Burada mağara resimleri imgelerin bir yansıması olarak ele alınıyor.

Yeni nesil Rus arkeologlarının kaya resmi çalışmalarından bahsedilen yerde, 1950'lerin başlarından 1980'lere kadar olan dönemde, kaya resmi çalışmaları yapanlar arasında özellikle A.P. Okladnikov'un ön plana çıktığı görülüyor. Okladnikov ve onun yetiştirdiği öğrencilerinin çalışmaları, bütün bu kaya resimlerinin bulunduğu alanların, şaman ayinlerinin düzenlendiği kutusal alanlar oldukları düşüncesine dayanmaktaydı.

Hoppál, "*çizimlerin Neolitik dönemde başladığını gösteren birtakım veriler bulunsa da Şamanizm'in yükselişini -din fenomenolojisiyle bağlantılı değerlendirmelerden yola çıkarak- Bronz Çağı'na tarihlememizi sağlayacak veriler de mevcuttur*", derken, ayrıca karşıt görüşler olduğunu belirtmeden de geçiyor. Bu bağlamda, László Vajda'nın, şamanizmin din tarihi bakımından geç dönemin olguları gibi görünen bir dizi unsuru içermesi sebebiyle, bu özel ve oldukça organize inanç sisteminin, neolitik dönemin avcılar arasında ortaya çıkabileceğini ileri süren hipotezlerin geçerli olmadığını söyleyen sözlerine de yer veriyor.

⁵ Mihaly Hoppal, 1942 yılında Slovakya'nın doğusundaki Kassa şehrinde doğdu. 1961-66 yılları arasında Budapeşte Eötvös Lorand Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Halkbilimi, Müzecilik, Macar Dili ve Edebiyatı bölümlerinde lisans öğretimini tamamladı. 1967 yılında Macar Bilimler Akademisi'nde çalışmaya başladı. 1972 yılında Doktor oldu ve sözü edilen üniversitede Doçent olarak öğretim üyeliğine atandı. Hoppal, 1998'de Avrupa Folklor Enstitüsü Müdürü, 2000'de Macar Bilimler Akademisi Halkbilimi Araştırmaları Merkezi Başkanı ve 2006 yılında profesör oldu. Daha çok şamanizm ile ilgili konular üzerine çeşitli incelemeler, araştırmalar, yayınlar ve belgesellere imza atan M. Hoppal'ın, biri tanıtıp değerlendirmeye çalıştığımız bu kitap olmak üzere, Türkçeye çevrilmiş iki kitabı bulunmaktadır. Yazarın Türkçeye tercüme edilmiş öteki kitabı için bkz. Mihaly Hoppal, *Aurasya'da Şamanlar*, (Çev. Bülent Bayram - H. Şevket Çağatay Çapraz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010. M. Hoppal'ın bilimsel çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zsuzsa Fazekas (Editör), *Mihaly Hoppal A Bibliography of His Works*, Hungarian Ministry of Education and Culture, Budapest 2007; Mihaly Hoppal, *The First Twenty Years of the USSR*, Budapest 2008.

Hoppál bununla birlikte Rusya'daki anlayışın daha sonra da sürdürüldüğünü belirterek, anne-kız araştırmacılar olan Marianna A. Devlet ve Ekaterina G. Devlet'in çalışmalarından bahsediyor. Türkiye'de gerçekleştirilen Avrasya Arkeolojisi Sempozyumlarından birinde tanışma fırsatını bulduğum ve soykökünde Tatarlık (Türklük) olduğunu belirten değerli bilim insanı Ekaterina Devlet de şamanizm türü uygulama ve inanmaların kökenlerinin erken devirlere inebileceği kanaatini taşımaktadır. E. Devlet, erken devirlerde kaya resimlerinde görülen röntgen filmini andıran görüntüler halinde tasvir edilmiş antropomorfik figürleri (iskelet biçiminde tasvir edildiklerinden) geç dönem şamanının "ölüp dirilme" ritüelinin eski dönemlerdeki bir ifadesi olarak ele almaktadır.

Konu ile ilgili çalışmalardan söz etmeye devam eden Hoppal, Esther Jacobson'un Sibirya "Geyik Tanrıçası" ve aynı bölge ve Moğolistan'daki diğer antropolojik tasvirlere dair makalelerinde metodolojik açıdan değerli çalışmalar ortaya koyduğunu ve onun çalışmalarının kültür ekolojisinin, inançların ve şamanizmin yeniden inşası üzerine kurulduğunu anlatmaktadır.

Çeşitli İç Asya ve Orta Asya bölgeleri ile ilgili çalışmaları değerlendirmeye devam eden yazar; başlangıçta Moğolistan araştırmalarının pek olmadığını, A.P. Okladnikov'un "en iyi öğrencilerinden biri" olan E.A. Novgorodova'nın çalışmalarıyla bu boşluğu doldurduğunu ve ele aldığı konuyla alakalı, farklı dönemlerden sembollerin karşılaştırıldığı tablolar yaptığını ve onun "kültürler ve çağlar arasında, örnekler üzerinde" yaptığı karşılaştırmaların insanlığın gösterge/simge üretme eyleminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabileceğini söyler.

Hoppál, kaynak-yayın değerlendirmelerinin sonrasında, Çin Sanat Tarihi uzmanı Paola Demotte'nin İç Moğolistan (Çin) üzerine yayınlarından söz etmekte ve onun konu ile ilgili görüşlerine katıldığından bahsetmektedir. Sözü edilen Sanat Tarihçisi kısaca, Petrogliflerin tek bir nedene bağlı olmadan ayinsel-dinsel konulara dayanır şekilde, mitsel-tarihsel ve anımsatıcı göstergeler olarak çeşitli bağlamlarda üretildiğini ileri sürmektedir. Yazar, bu düşünceye katıldığını ifade ederken; "Ben de, kaya resimlerinin yalnızca küçük bir miktarının (yüzde birinden daha azının) insansı figürler içeriyor olması sebebiyle bu yaklaşıma katılıyorum" sözlerini sarf etmektedir. Böylece her iki araştırmacı da kaya resimlerinin tümünde şamanist eylemlerin, yansıtılmadığı düşüncesinde olduklarını belirtmiş olmaktadır. Bununla birlikte burada Rus araştırmacılarına bir parça haksızlık edilmiş gibi görünüyor. Çünkü Rus araştırmacıları da (en azından önemli bir bölümü) kaya resimlerinin şamanizm dışında çeşitli konuları içerdiğinin farkındadırlar. Sadece geç dönemlerde şamanizm olarak ifade edilen olgunun, yansımalarının, kaya resimlerinin en erken (özellikle de Neolitik) devirlere kadar indiğini göstermeye çalışmaktadırlar. Bu arada Hoppal'ın bahsettiği, kaya resimlerinin küçük bir miktarının insan figürlerini içermesi, tartışılan konu açısından bir kanıt oluşturmaz. Erken dönemlerde "biçim değiştirme" (metamorphosis) eğilimlerinin yaygınlığı, varlıkların birbirine dönüştüğüne inanılıyor olması, çok fazla sayıda olan hayvan figürlerinin de bu açıdan dikkate alınması gerektiğini de ortaya koyar. Ancak burada aslında şamanizmin erken devirlerde olduğu düşüncesinden ziyade,

erken inançların şamanizm tarafından kullanılmaya devam ettiğini ileri sürmek daha doğru görünmektedir. Bize göre kaya resimlerinde yansıyan erken din ve inanışlara ilişkin tezahürler, sonradan şamanizm olarak adlandırılan bütün içinde varlığını dönüştürmüş olarak sürdürmeye devam etmiştir.

Hoppál, kitabında ayrıca, bize göre aşırı milliyetçi bir yaklaşımla, sonuçları Çin etnisitesine yontar şekilde çalışan Çinli araştırmacıların yayınlarından da konuya katkıları açısından bahsediyor.

Yazar, sonraki aşamada nihayet Orta Asya kaya resimleri üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmaların bir bölümüne yer veriyor. Bu bakımdan bilhassa A.M. Mariyashev'in Kazakistan ve bu ülkenin Yedisu bölgesindeki petroglifleri hakkındaki çalışmalarına değinilir. Mariyashev, incelediği kaya resimlerinden bahisle "Bunlar arasında, geniş coğrafyadaki kadim çağ insanlarının felsefelerini yansıtan, hem Orta Asya hem Kazakistan'da iyi bilinen dini temalar da bulunur." diyerek kaya resimlerinin konularının yalnızca şamanizmin kökenleri ile ilgili olmayıp çeşitli konuları yansıttığını ifade etmiş olur. Bu arada, Hoppál'ın Orta Asya kesimini içeren çalışmalara örnek olarak, başka bazı değerli araştırmacıardan da söz etmesi mümkünken bunlardan söz etmediğini de görüyoruz. Örneğin 2006 yılında yayınlanan Zaynolla Samaşev'in Kazakistan Petrogliflerinin toplu değerlendirmesini yapan kitabı gibi. Bu açıdan A.H. Margulan gibi ele alınabilecek başka araştırmacıların çalışmaları da vardır; ancak tabiki yazar bütün çalışmalarını değerlendirip gözden geçirmeyi gerekli görmemiş olabilir.⁶

Araştırmacı-yazar, Kenneth Lymer'in, Orta Kazakistan'daki Terekti-Avulı (Aulie) bölgesi ile ilgili çalışmalarından söz ederken bu yazara dayanarak; kaya resimlerinin bulunduğu alanların "kutsal alan" olarak düzenlendiğini hatta bunların bazılarının bugünkü Müslüman Kazak Türklerinin bir uğrak yeri olduğunu, o yüzden kaya resimlerinin bulunduğu alanların, sadece, geçmiş toplulukların önemli saydığı, mit, simge, inanış ve yaşayışlarının donmuş biçimde yansıdığı alanlar olmadıklarını belirtiyor. Sözü edilen bu yer eskiden beri bir iktidar ve hac mahallidir.

1990'lardan itibaren Rus meslektaşların İç Asya ve Orta Asya kaya resimleri üzerine yaptıkları çok miktardaki yayının derinlemesine ele alınması gerektiğini ifade eden yazar; A. Rozwadowski ve Maria M. Koško'nun editörlüğünü yaptığı (Türkçesi), "Ruhlar ve Taşlar: Şamanizm ve Kaya Resmi" adlı kitaptan aldığı bir cümle ile bu konuda vardığı yargıyı ifade eder: "Batı'nın Asya kaya resmine dair farkındalığı da oldukça yüzeysel kalmıştır."

"Artan Eleştirilere Dair Kısa Bir Değerlendirme" başlığını taşıyan bölümde yazar, 2000'lerde ortaya çıkan "Evrensel Şamanizm teorisine" yönelik olarak

⁶ Sözü edilen bazı yayın örnekleri için bkz. K. Tashbayeva - M. Khujanazarov - V. Ranov - Z. Samaşev, *Petroglyphs of Central Asia*, International Institute For Central Asian Studies Samarkand, Bişkek 2001; A.H. Margulan, *Soçineniya-Petroglifi Sararki-Gravuri S İzobrajeniem Vol'ego Totema-Kamenniya İzvayaniya Ultau*, "Dayk Press", Almatı 2003; Zaynolla Samaşev, *Petroglifi Kazahstana*, Öner, Almatı 2006; K.M. Baypakov - A.N. Mar'yaşev, *Bayan-Curek Petroglifleri-Petroglifi Bayan-Jureka-Petroglyphs of Bayan Zhurek*, "Sredo", Almatı 2008; K.M. Baypakov - A.N. Mar'yaşev, *Ak-Kaynar Petroglifleri-Petroglifi Ak-Kaynara-Petroglyphs of Ak-Kainar Site*, "Sredos", Almatı 2009 vs.

ortaya çıkan eleştirilere değiniyor. Bu eleştiri yönelten çalışmaların toplandığı bir yayın, 1-5 Eylül 1997'de Fransa, Chantilly'de düzenlenmiş, "4. Uluslararası Şamanistik Araştırmalar Topluluğu Uluslararası Konferansı"nın yayınlanan bildiriler kitabı idi. Sözü edilen kitabın içerisinde yer alan 10 bildiri konuyu "İlkel ve/ veya "yerli" sanatı, "trans teorisi" veya Evrensel Şamanizm teorisi" üzerinden yorumluyordu.

Bizim şahsi görüşümüze göre; "Evrensel Şamanizm" gibi genelleştirici bir kavram, derinlemesine incelenmesi gereken konuyu yüzeyselleştirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Ayrıca Dünya'nın her yerinde, üstelik de binlerce yıldan beri süren bir şamanizmin varlığının söz konusu edilmesi, temel mantık ilkelerine bile aykırıdır. Bu düşünce birbirinden farklı özellikleri olan coğrafyalarda yaşayan toplulukları, ulusları, değişik halkların varlığını görmezden gelerek konuyu sadece "insan öznesi" zemininde ele almaktadır. Bize göre kaya resimleri öncelikle ait buldukları yerlerde yaşayan halk, topluluk ve devletlere göre değerlendirilmeli, sonra bu parçalar bir araya getirilip, evrensel anlamda insanlığa ne kattıkları belirlenmelidir. Örneğin biz Sanat Tarihçisi bakış açısıyla (veya başkası, çalıştığı alanın yöntemleriyle) kaya resimlerini inceleyerek, Türk Sanatı Tarihi'nin (veya başka bir bilimsel alanın) bu resimlere göre gelişimini, yüzyıllara ve Türk halklarının yayıldığı alanlara göre yapılan resimleri belirleyerek çıkarabilmeli ve Türk ulusunun ruhuna, sanatına, kültürüne neler kattığını belirleyebilmeli ve aynı çalışmayı başka uluslar açısından da yapabilmeliyiz. Bir sonraki aşama olarak da Türk toplumunun insanlık ailesi içindeki yerini ve katkısını yine bu çalışmalar ile ortaya koyabilmeliyiz. Toplumlara ortadan kaldıran anlayış gerçekçi bir zemin oluşturmayacaktır.

Şamanizm terimi, El-Biruni'nin "şamaniyyun" ifadesini ürettiği Ortaçağ sonrasında, zamanla ortaya çıkmış çeşitli dinsel inanışlar içinde yer alan yalnızca bir grubun inanışını tanımlıyor. Hatta çoğu kere bilim adamları "şamanizm" diye bir din olmadığı düşüncesine sahiptirler. Konuyu M.Ö. 3. binlerden itibaren İç Asya'da ortaya çıktığını varsaydığımız Türklerin ataları ve Türkler açısından ele alacak olursak, Türklerde "Gök ve Yer" ilkelerine dayanan bir din anlayışının olduğunu ve yüzyıllar boyunca bunun aşamalar ve değişikliklerle sürdüğünü, Şamanizmin ise Rus araştırmacılar tarafından tanımlanarak oluşturulduktan sonra Türk halklarına ve diğerlerine herkeşe giydirilen bir elbise gibi giydirilmeye çalışıldığını görürüz.⁷ Böylece belki de küreselleşme düşüncelerinin bir ifadesi olarak, insan topluluklarının tek elden yönetilmesine yol açacak bir argüman olarak "şamanizm" olgusunun (paralelindeki pek çok şey gibi) kullanılmaya çalışıldığı düşünülebilir.

Kitabın ikinci kısmı "Şamanlar, Semboller ve Göstergebilim (Semantik)" ana başlığının altında ele alınmıştır. Burada "Şamanizmin Başlangıcına Giriş", "Erken Dönem (Sibirya) Şamanlarının Ayırt Edici Özellikleri" ele alındıktan sonra, Göstergebilimsel yöntemin kaya resmi analizlerinde nasıl kullanıldığı

⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınevi (Yayıcılık), 7. baskı, İstanbul 2015, s. 17-19.

(bilimsel inceleme ve araştırmaların sonucunda yapılan yayınlara göre) incele-
leniyor. Yöntem izahından sonra “*Kadim Çağ Gösterge ve Sembolleri Üzerine
Görüşler*”ın ele alındığı bölümü takiben resimlerde anlamın nasıl oluşturul-
duğuna dair düşünceler aktarılıyor. Bu bağlamda konuyla bağlantılı olarak
da “*Avcı Topluluklarında Erginleme Törenleri*”, “*Tedavinin ve Müziğin Şamanik
Kökenine Dair*” ve “*Bilişsel Evrimin ve Toplu Ayinlerin Görsel Temsilleri*” başlık-
lı bölümler ile konuya son veriliyor. Yazar bu bölümlerde konu ile ilgili olarak,
fazla ayrıntıya ve çoğu kere de kendi düşüncelerine yer vermeden, ana hatları
içerecek yayınlar-çalışmalar üzerinde değerlendirmeler yaparak, çalışmasını
tamamlıyor. Kitap, “*yayın için teşekkür*”, kaynakça ve çoğunu metin içinde
sunduğu çeşitli yayınlara dayanan resimlerin kaynakçası ile sona eriyor.

Yazar yukarıda belirtilen “*Şamanizm’in Başlangıcına Giriş*” başlıklı ilk
bölümde, değişik dönem akademisyenlerinin yazdıklarını gözden geçirerek,
şamanizmin başlangıcının taş devrine kadar indirilmek istendiğinden bazen
de söylenenlerin desteği olmayan bilgiler mahiyetinde olduğundan söz eder.
Burada Sibiryaya’nın şamanizmin “*locus classicus*” (klasik vatanı/ana vatanı)
olduğu düşüncesine atıfta bulunarak “*şamanistik ayinler ve sembollerinin ilk
temsillerinin, Orta ve Kuzey Asya kayalarında bulunmasının teorik bir olasılık*”
olduğunu söyler. Ayrıca Sibiryaya kaya resimlerinin, Avrasya şamanizminin ön
tarihi hakkındaki en eski belgeler olduğunun da kabul edilebileceğini söyler.
Onun görüşüne göre bu resimler “*Sibiryaya Şamanizmi’ni doğuran ve gelişimini
başlatan dini inanç sistemlerine ışık tutacak veriler*” olarak görülmelidir. Böy-
lece yazar şamanizmin çok eski inanç sistemlerinin gelişimi sonucu ortaya
çıkıldığını düşündüğünü ifade etmiş olmaktadır.

Hoppál, daha sonra A.P. Okladnikov’dan başlayarak, çeşitli araştırmacıları-
nın şamanizm başlangıcına ilişkilendirdiği tarihleri sıralar ki verilen en erken
tarih M.Ö. 2000’dir. Ancak bu tarihlerin tarihlemelerin bilimselliği her zaman
tartışma konusudur. Nitekim daha önce Türk Mitolojisinin Ana Hatları başlıklı
kitabımızda belirttiğimiz gibi Gumilev Türk halkları arasında şamanizmin M.
IV-V. yüzyıllardan önce görülmediğini iddia eder.⁸ Bununla birlikte biz şamana
benzer din adamlarının çok daha eski kaya resimlerinde varlığını baz alarak
bu düşüncenin doğru olmadığını ileri sürebiliriz. Bu konudaki benim şahsi
görüşüm ise eski Türklerde mevcut olan din veya dinler günümüze yakın geç
dönemlerde “*şamanizm*” olarak nitelendirilmiş, bir dinsel alan olarak, özellikle
de bilim insanları eliyle yeniden yapılandırılmıştır. Başka bir deyişle günümü-
ze ulaşmış eskiden beri var olan bir şamanizm mevcut değildir ve bugün şama-
nizm denilen şey eski Türk inancı veya inançlarının günümüze ulaşmış şekline
yeniden isim verilmesinden ibarettir. O yüzden şamanizmin M.Ö.ki devirlerde
kökenini aramak yerine erken Türk kavimleri ve benzeri toplulukların eski
inançlarının günümüze ne şekilde ulaştığından söz edilmesi daha doğrudur.

Abdülkadir İnan (Tarihte ve Bugün Şamanizm) yine birçok araştırmacı
gibi eski ve yeni Türk halkları arasında şamanizmin varlığını ileri sürerken,

⁸ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 18; L.N. Gumilev, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları,
İstanbul 1999, s. 129.

Türkiye'deki bir kısım araştırmacılar; örneğin İbrahim Kafesoğlu “şamanizmin” Türklere sonradan geldiğini ileri sürmekte (Eski Türk Dini), hatta bazı araştırmacılar ise bir kısım eski Türkçe metinleri ideolojik bir anlayışla eğip bükerek, İslamiyet'in ilk Türk topluluğu tarafından kabul edildiği (10. yüzyıl) dönemlerin öncesindeki çok daha erken zamanlarda, Türklerde İslamiyet'tekine benzer bir tek Tanrıcılığın olduğunu iddia ve ispata çalışmaktadırlar. Bu meyanda daha da ileri adım atan bir tarihçi meslekdaşımız İslami anlayıştaki Tanrı'nın güzel isimlerinin Gök Tanrı'nın sıfatları ile aynı veya çok benzer olduğunu dahi yazdığı bir kitapla ileri sürmüştür.⁹

M. Hoppál, kitabının sözü edilen bu bölümünde şamanizmin başlangıcına dair kendisi kabaca da olsa bir tarih vermeden ilgili kısmı tamamlamaktadır.

Yazar ikinci kısmın ikinci bölümüne (Erken Dönem (Sibirya) Şamanlarının Ayırt Edici Özellikleri), “şamanizmin başlangıcına dair bir uzlaşma yokken, var-sayılan büyücü ya da şamanların karakteristik özelliklerine dair fikirlerin daha çeşitli olacağını tahmin etmek zor değildir.” sözleriyle başlar. Yazarın bu bölümü ele almaktaki amacı şaman figürü olarak nitelendirilebilecek birtakım insan veya insansı figürlerin, -eksiksiz olmadığını kabul eden- geçici bir tipolojisini oluşturmaktır. Bu figürler çoğu kere hayvan-insan uzuvlarının karışımı şeklinde sunulurlar. Bunlar arasında hayvan başlı olanlar oldukça yaygın görülür. Boynuzlu insan başına sahip olanlar da epey yer tutarlar.

Geç dönemde şamanlarda görülen ayırt edici özelliklerin, M.Ö. 2000 yılı sonu kadar erken döneme incek biçimde kaya resimlerinde görüldüğünden söz edilir. Kuş kafalı, falluslu, boynuzlu, maskeli, haleli (ışıklı) bazen başlıklı veya taçlı ya da iskelet tarzında eski kaya resimlerinde gösterilen bütün figürler şaman olarak nitelendirilir; ancak bize göre bu düşüncenin doğruluğu tartışılabilir.

Yazar bu bölümde olduğu gibi “Türki” olarak nitelendirdiği Türk topluluklarından da zaman zaman örnekler vermektedir. Bu bölümde araştırmacının Hakaslar için yaptığı tesbit ilgi çekicidir ve doğrudur: “Hakaslar, Abakan ve Çulm nehri vadilerinde, Yenisey'in sol kıyısında ve Güney Sibirya'nın Altay ve Sayan Dağları'nda yaşayan küçük ve kadim bir Türki topluluktur. Burarlarda, yakın geçmişte (19. - 20. yüzyıl) yerel kültürlerin (dağ ve bereket kültürleri) uygulandığı kutsal kayalara çobanların yaptığı küçük oymalar, yani tamgalar bulunmaktadır. Bu ayınların katılımcıları, katılımlarının hatırası olarak kutsal kayalara göstergeler bırakmışlardır.”

“Kaya Resmi Analizlerinde Göstergebilimsel Yöntem” başlığıyla ele alındığını söylediğimiz 3. bölümde araştırmacı, üç konuyu tartışmak niyetinde olduğunu söyleyerek söze başlar: “Söz konusu antropomorfik figürlere, hangi temellere dayandırılarak şaman denmektedir? Bu resimlerin, şamanizm denilen inanç sistemi ile herhangi bir bağlantısı var mıdır? Sibirya kaya resimleri neden sanat olarak adlandırılmaktadır ve gerçekten sanat mıdırlar?”

⁹ Sözü edilen araştırmacıların çalışmaları için bkz. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972; İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1980; Hikmet Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986; Sait Başer, *Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Es-mâü'l-Hüsna Açısından Bakış*, Seyran Yayınları, İstanbul 1991.

Özellikle Rus araştırmacıların yapıtlarına dayanılarak analogik yöntemlerin sıklıkla kullanıldığı ve ortaya çıkan sonuçların doğru olarak kabul edildiğinden bahseden yazar, bunun hatalı durumlara yol açtığını, başka yazarlardan yaptığı alıntılarla ifade etmeye çalışır. Genellikle dinin yansıması olarak görülen kaya resimlerinin sadece bundan ibadet olmayıp toplumsal yapının tümüyle yansıdığı tasvirler olduğunu belirtir. Bu bakımdan yazarın (Siikala'nın fikrinden faydalanarak) deyişiyle *“Resimlerin, muhtemelen kutsal alanlarda gerçekleşen karmaşık sosyal faaliyetlerden birinin kalıntıları olduğu fikri makul bir varsayım olur.”* görüşü paylaşılır. Ayrıca burada *“Göstergelerle sembollerin ve aynı zamanda inançların yeniden üretimi, etno-kültürel sınırları muhafaza etmeye, başka bir deyişle, topluluğun etnik kimliğini ve bağlarını sürdürmeye yardımcı olur. Araştırmacının ilgisi yalnızca “bireysel” üslup kalıplarına odaklanmaz; aynı zamanda, görsel mesaj iletim şemasının anlaşılmasını sağlayacak olan ve kendisi de tekrar inşa edilmesi gereken bir iletişim süreci olarak kalıpların üretimine de odaklanır.”* denmektedir.

Yazar bahsedilen yerde ayrıca çeşitli araştırmacılara dayanarak imge üretimi üzerinde durmaktadır. İllaki sanat olarak adlandırılmak zorunda olmayan imgelerin göstergebilim açısından çözümlenebileceği ifade edilir. Bu bağlamda ilgili yerde yapılan etno-semiyotik çalışmalarına değinilir.

Bunlardan başka, kaya resimleri ile ilgili çalışmaların, bu resimlerin binlerce olmasından yola çıkılarak ve yorumların sadece bütüne göre az bir kısım materyalin göz önünde bulundurulmasıyla yapıldığından söz edilerek, ortaya atılan teorilerin doğruluk oranının az olduğundan da bahsedilir.

Yazara göre *“Kaya Sanatı göstergeleri ve sembolleri, erken dönem insanının kullandığı iletişim sistemi türlerinden biri olarak görülebilir.”* Yazar burada tırnak içinde kullandığı *“sanat”* ibaresi dolayısıyla bu sözün bir netlik içermediğini ifade etmektedir.

M. Hoppál, bu bölümü sonlandırdığı yere kadar olan kısımlarda başta ifade ettiği ve açıklayacağını belirttiği üç amaca tam açıklık kazandırmaya çalışmamıştır. Konuyu başka araştırmacıların açıklamalarına değinerek ifade etmeyi yeterli bulmuş görünmektedir.

Bununla birlikte burada göstergebilimsel yöntemlere aykırı olmayan, Sanat Tarihi alanında kullanılan İkonografik ve İkonolojik yöntemin, kaya resimlerini açıklamada bir yol olarak kullanılıp kullanılmayacağına değinilmesi de yerinde olurdu diye düşünüyorum.

Daha önce ifade edildiği üzere, sonraki bölüm *“Kadim Çağ Gösterge ve Sembolleri Üzerine Görüşler”* başlığını taşımaktadır.

Bu bölümde özetle gösterge sistemlerinin erken paleolitik çağdan beri var olduğu ve devirlere göre ve gerçekçi görünüşten soyut şekillere dönüşecek biçimde evrimsel bir çizgi içerdiği tartışılmaktadır. Erken dönemlerin simgesel temsil ifadesi ise, resimlerde yansıyan *“av büyü”*dür. Ayrıca *“Ortak algı, sembolün bilinçli kullanımı, tanımlı motifler ve tekrarlar soyutlama yeteneğinin gelişimine yol açmış ve uzunca bir sürede, Sibiryada mağara resminin ve kaya sanatının oluşmasına neden olmuştur.”* denilmektedir. Kaya çizimleri üretil-

dikleri dönemde toplumun bireylerine ve diğer insanlara bir şeyler iletmek veya hatırlatmak, bilinç uyandırmak amaçlı yapılmıştır. Tabi bu durumda sanat, bir yönüyle bu işleve de sahip olduğuna göre, kaya resimlerini de sanatsal üretimler olarak görmek yanlış olmayacaktır. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde “yazı”nın gelişiminin başına da mağara ve kaya resimlerini koymak gerekir. Böylece bir hayvan figürüne ait bir ayrıntı, örneğin ayak izi, bir gösterge olabilir. Bunlardan ikonlar ortaya çıkar: Dişi ve erkek öğeleri ifade eden ikonlar gibi. Tabi anlatıldığı üzere ikonlar da değişik türde olabilirler. Aslı veya bütünü ile nesnel benzerliği olan ikonlar olduğu gibi, sadece ilgili toplumlarda bir ortak simge olarak algılanan seçilmiş şekil, işaret ve damgalar da vardır.

Söz konusu düşünceler Proto-Türk = (Ön Türk) devirlerinden neredeyse günümüze kadar kayalar üzerine, hatta inşa edilmiş binaların duvarları üzerine resim, şekil ve damgalar yapan Türk halkları açısından da çok önemlidir. Nitekim böylece tarihte doğrudan doğruya Türk kökenli olarak kabul edilebilecek Türk Run (Runik) yazısının (Orhun ve Yenisey Türk yazısı) kökeninin Paleolitik devirden beri mağara duvarları ve daha sonra da kayalar üzerine yapılan resim, şekil ve damgaların resim + piktogram + fonogram + harf haline dönüşmesiyle ilgili olduğunu kuvvetli bir şekilde ifade etmek mümkün olur.¹⁰

Yazar; söz geçiren bölümle “kaya resmi imgelemnin” bir şeyleri iletmek veya ifade etmek amaçlı olduğunu vurgulamış olarak, bunun ileri bir adımı anlamında bu durumun nasıl oluştuğu konusu üzerinde durmaktadır: “Resimlerde anlam nasıl oluşturulur?” Bu konuyu ifade etmek üzere de özellikle “av büyü”, “av eğitimi” gibi konularla alakalı resimler üzerinde durulur. Ancak gayet yerinde olarak yazar Paul Bahn’dan yaptığı (1991) alıntıyı örnek göstererek “av büyü” teorisinin bütün resimlerin yapım nedenini topluca açıklamaya yetmeyeceği kanısındadır. Bununla birlikte yine de bazı ikon olarak kabul edilmiş şekillerin tüm insanlar için evrensel olduğu da ileri sürülür.

Sonrasında bir anlamda kitabın başlangıcında ileri sürülen hususlar tekrar gündeme getirilir. Resimler bir dinsel sistemi mi yansıtmaktadır yoksa mitleri mi ifade etmektedir?

Sembollerin, göstergelerin bu her iki alanla da ilişkili olduğu aşıkardır. “Bereket büyü” kavramı da bir gösterge olarak incelenirse bu bütüne eklenebilir. “Rus bilimcilere göre, Kuzey Avrasya bölgesinde (ki Orta Avrasya bölgesinde de öyledir) kaya resimlerinde sembol kullanımının giderek sıklaştığı Neolitik dönemin ortalarında, insanların düşünce dünyası bereket kavramı ve buna bağlı olarak erotik ayin pratikleri ile meşguldü” denilir ve “Hayvan doğurganlığı fikri”nin “av büyü” düşüncesi ile bir araya geldiği ileri sürülür. Yazara göre kaya resimlerinde hayvan çizimlerinin çoğu ile (Elk gibi) üreme ve bereket anlatılır. Zaten bilindiği üzere kaya resimlerinde yer alan hayvan çiftleşme sahneleri de bunu ifade eder. Böylece Sibiryaya eski avcı kültürlerindeki muhtemel bahar = bereket (elk yavrularının doğumu) eşitliğinin kullanılması

¹⁰ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı-İç Asya’da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabalcı Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 189-190; Altay S. Amanjolov, *Türk Filolojisi ve Yazı Tarihi*, Ötüken Kitabevi, İstanbul 2006, s. 59; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 121.

söz konusudur. Böylece hava ile insan biyolojisi arasındaki koşutluklar da söz konusu edilmiş olur: bahar-yaz, gün-gece, güneş-ay, erkek-dişi gibi.

Türk Sanatı ve Kültürü açısından bakıldığında bu anlayışların *Gök ve Yer* kavramları çerçevesinde ne kadar yaygın olduğunu ve kaya resimleri dışında diğer tasvir sanatlarında da görüldüğünü ve bu “dikotomik” ifade şekillerinin (hayvan mücadele sahnelerinde olduğu gibi) kaya resimlerindeki bu olguları desteklediğini görebiliyoruz.

İlk bakışta kitapta ele alınan konulara aykırı gibi görünmekle birlikte “*Avcı Topluluklarında Erginleme Törenleri*” başlıklı bölümün avcılıkla ilgili önemli bir aşamayı teşkil ettiği ve sıkı sıkıya konuyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bazıları bunu “*şamanistik bir erginleme töreni*” olarak algılar. Yazar kitabında bazı erginleme modeli önerilerine örnekler de verir. “*Erginleme törenleri, bireyleri hayatta kalmak için verilecek günlük kavgayla hazırlayan ve acı, yorgunluk ve açlığa dayanma güçlerini arttıran önemli bir toplumsal işleve sahiptir (hala da öyledir).*”

Bu süreçte başarılı olanlar, toplumunun lideri olmaktadır. Kimileri bunu şamanla ve şamanizmle ilişkilendirdiler. Yazarın aktardığına göre (Winkelman), Şamanizm, beynin sembolik düşünce, manipilasyon ve entegre etme işlevlerini güçlendiren mekanizmalar üreterek insanın sosyal ve bilişsel evrimine katkı sağlamıştır. Araştırmacı burada şamanizmin evrensel ilkeleri olduğunu kabul eder ve bu ilkelerin “*şamanizm’i binlerce kültür ve on binlerce yıl boyunca merkezi bir kültürel kurum yapan uygulanabilir mekanizmaları üreten biyolojik bir alt yapıyı*” yansıttığına inanır ki oysa kitabın ilk bölümlerinde bundan şüphe duyduğunu yaptığı alıntılarla da ifade etmeye çalışıyordu.

Böylece söz konusu bölüm bir parantez açmayı gerektirir ve bu da kitabın bir sonraki bölümünün konusunu oluşturur: “*Tedavinin ve Müziğin Şamanik Kökenine Dair.*” Bu bölümde kaynaklara dayanılarak şaman tedavi aşamaları, yolları, usulleri ve uygulamalarından söz eder. Kitabın birçok yerinde şamanların müzik eşliğinde söylediği metinler “*song/şarkı*” olarak ifade edilmekle birlikte, bunu dinsel şarkı veya ilahi olarak belirtmek daha uygun gözükmektedir.

İlginç olan mağara ve kaya resimlerinin bulunduğu yerlerin “*ses, akustik*” konularıyla bağlantısı idi. Resimler akustiği iyi olan yerlerde yapılıyordu. Böylece şamanist eserlerde olduğu gibi Paleolitik devirden beri dinsel mekânlarda şarkının (ilahî) kullanımı söz konusuydu. Şaman da tedavi sürecinde daha çok hayvansı biçime sahip yardımcı ruhların ezgileri olan, şarkıları da kullanıyordu. Hatta Lymer’e göre: “*Geyik petroglifleri, topluluğun özel şarkı ve öyküleri tanınması ve hatırlanması için bırakılırken, muhtemelen şamanın doğaüstü güçlerine odaklanmasına da yardımcı oluyordu.*” Bu anlamda petroglifler ruhsal dünyanın görüntüleri idiler.

Müziğin söz konusu olduğu yerde dans da vardır. Araştırmacı burada konuyla bağlantılı olarak “*ritüel dans*”dan söz ediyor. Böylece müzik ve dans da resimlerle ortak konuları aktaran bir iletişim yolu olarak insanın gelişimine katkı da bulunmaktadır.

M. Hoppal, bundan sonra, çalışmasını sonuçlandırmakta ve “*Bilişsel Evrimin ve Toplu Ayınların Görsel Temsilleri*” konulu bölümle kitabına son vermektedir.

Yazar son bölüme “*Bu çalışmanın amacı, kaya resmi göstergeleri ve bunların sembolik anlamları ile ilgilenen yakın dönemdeki araştırmalara dair bir inceleme sunmaktır.*” sözleriyle başlamaktadır. Burada konuyu inceleyen bilim alanlarının yöntem farklılıklarının da sonuçlara yansıtacağını ifade eden araştırmacı “*güneş-geyik-elk ya da ren geyiği*” mitolojisinin Sibiryaya mitolojisinde sık görülen ve devam eden bir inanç olduğunu vurgularken, kendisinin de bir bireyi olduğu ve bize göre kurucu kabilelerinin Türk olduğunu kabul ettiğimiz Macarların İç Asya kökenine de değinmektedir. Büyük geyikleri gösteren kaya resimlerini Sibiryaya’da eski bir Türk kültürü olan Tagar kültürü dönemine ait olarak kabul eden yazar “*Bu dönem, Macarların atalarının Sibiryaya’nın güney bozkırlarındaki atlı göçebe dalgalarında görünmeye başladığı dönemdir.*” der.

Araştırmacı, geyik imgesinin bütün İç Asya’da Paleolitik devrinden beri gelişen, devrine göre bazı farklılıkları içererek yüzyıllar boyunca devam ettiğini söyler. Bir kısım araştırmacılara dayanarak bunun şamanlık pratikleriyle de ilgili olduğunu ifade eder. Yazarın şu sözleri, bölümün aslında belki de bir makale olarak ele alındığını ve sonra kitabın içinde yer aldığını bize gösteriyor: “*Bu makalede bazı topluluk ayini olgularını, özellikle de nörobiyolojik aracılıkla icra edilen ve karmaşık sosyal bağ kurma biçimleri olarak görülen tedavi törenlerini inceledik.*”

Böylece oluşturulan ve aslında Şamanlar ve Semboller-Kaya Resmi ve Göstergebilim konularında yapılan, bir kısım modern araştırmacıların görüşlerini değerlendiren kitapta her bölümle ilgili görünen kaya resmi örnekleri de metin içerisine konulmuş (bunların bir-ikisi fotoğraf diğerleri çizimdir) (Bkz. Çizim: 1-7), kitabın sonuna ise bir “*Teşekkür*” bölümü ile konu ile ilgili geniş bir yayın kaynakçası ve ayrıca kitapta kullanılan resmlerin kaynakçası ilave edilmiştir.

Bu şekilde bir yandan Göstergebilim açısından kaya resmine, özellikle şamanizm ve semboller açısından bakmaya çalışan bu inceleme, tanınmış bir şamanizm araştırmacısı olan Hoppál’ın sonraki çalışmalarına da bir basamak teşkil edecek şekilde ele aldığı ve konu ile ilgili araştırmaları, yetkin ancak öz bir biçimde değerlendirdiği, kayda değer bir kitap çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak; Mihály Hoppál’ın yukarıda tanıtmaya ve değerlendirmeye çalıştığımız “*Şamanlar ve Semboller-Kaya Resmi ve Göstergebilim*” kitabı; kaya resimlerini Göstergebilim açısından ve ağırlıklı olarak şamanizm bağlamında inceleyen önemli bir bilimsel deneme olarak dikkate alınması gereken bir çalışmadır. Esasında sözü edilen konulardaki bilimsel çalışmaları kendi anlayışı ile ve göstergebilim açısından değerlendiren araştırmacının bu kitabı, bu türden bir çalışmanın nasıl yapılacağına dair bir örnek olarak da kabul edilebilir. Yer yer konu kapsamında eski Türk halklarına da değinen Hoppál, çok daha geniş bir alan ve çeşitli araştırma dönemlerinden örnekler vererek konuyu genel çerçeve içinde değerlendirmemizi sağlamakta ve başlangıcından beri yapılan konuyla ilişkili araştırmaların sağladığı bilimsel gelişimi de bize aktarmaktadır.

Kaynaklar

- ALOK, Ersin: *Anadolu'da Kayaüstü Resimleri*, Akbank Yayını, İstanbul 1988.
- AMANJOLOV, Altay S.: *Türk Filolojisi ve Yazı Tarihi*, Ötüken Kitabevi, İstanbul 2006.
- BAŞER, Sait: *Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâü'l-Hüsna Açısından Bakış*, Seyran Yayınları, İstanbul 1991.
- BAYPAKOV, K.M. - MAR'YAŞEV, A.N.: Bayan-Curek Petroglifleri-Petroglifi Bayan-Jureka-Petroglyphs of Bayan Zhurek, "Sredo", Almatı 2008.
- BAYPAKOV, K.M. - MAR'YAŞEV, A.N.: *Ak-Kaynar Petroglifleri-Petroglifi Ak-Kaynara-Petroglyphs of Ak-Kainar Site*, "Sredos", Almatı 2009.
- BELLİ, Oktay: "Kars Bölgesi'nde Keşfedilen Tarih Öncesi Döneme Ait Kayaüstü Resimleri", *Kars 2. Kent Kurultayı - Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz* Editör: Oktay Belli, Kars Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul 2007, s. 30-75.
- CAFEROĞLU, Ahmet: *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- ÇORUHLU, Yaşar: "Göktürk Devri Kaya Resimlerine Bir Bakış", *XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 9-13 Eylül 2002*, Cilt: III, Ankara 2005, s. 514-524 + 22 levha.
- ÇORUHLU, Yaşar: *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi (Yayıncılık), 7. baskı, İstanbul 2015.
- ÇORUHLU, Yaşar: *Erken Devir Türk Sanatı - İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabalcı Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2017.
- FAZEKAS, Zsuzsa (Editör): *Mihaly Hoppal A Bibliography of His Works*, Hungarian Ministry of Education and Culture, Budapest 2007.
- GUMİLEV, L.N.: *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 1999.
- HOPPAL, Mihály: *The First Twenty Years Of The ISSR*, Budapest 2008.
- HOPPAL, Mihály: *Avrasya'da Şamanlar*, Çev. Bülent Bayram - H. Şevket Çağatay Çapraz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- HOPPAL, Mihály: *Şamanlar ve Semboller - Kaya Resmi ve Göstergebilim*, (Türkçeye Çeviren: Fatih Sel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- HOPPAL, Mihály: *Shamans And Symbols-Ptehistory of Semiotics In Rock Art*, International Society for Shamanistic Research, Budapest (Budapeşte), 2013.
- İNAN, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1980.
- MARGULAN, A.H.: *Soçineniya-Petroglifi Sarıarki-Gravurı S İzobrajeniem Volç'ego Totema-Kamenniya İzvayaniya Ultau*, "Dayk Press", Almatı 2003.
- MARİTİNOV, A.İ. - ELİN, V.N. - ERKİNOVA, R.M.: *Biçiktu-bom-Svyatiitse Gornogo Altaya-Monografiya*, Rio Gorno Altayskogo Gosuniversiteta, Gorno Altaysk, 2006.
- MARTINOV, A.İ.: *Altay Kaya Resimleri Biçiktu Boom*, Çev. Z. Bağlan Özer, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2013.

SAMAŞEV, Zaynolla: *Petroglifi Kazahstana*, Öner, Almatı 2006.

SOMUNCUOĞLU, Servet: *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler - The Turks On The Rock*, Az Yapı'nın Kültür Hizmeti, Güngör Matbaacılık, İstanbul 2008.

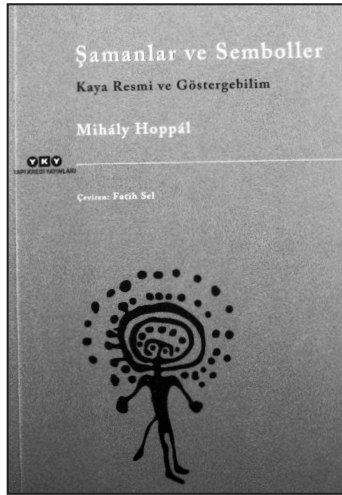
SOMUNCUOĞLU, Servet: *Saymaltaş-Gökyüzü Atları-Saimaluu-Tash-Sky Horses*, AC Yapı'nın Katkılarıyla, Ege Basım, İstanbul 2011.

SOMUNCUOĞLU, Servet: *Damgaların Göçü-Kurgan-Ankara Güdül Kaya Resimleri - The Migration of Tamga/Stamps-Kurgan-Ankara Güdül Rock Engravings*, AC Yapı'nın Kültür Hizmeti, Fabrika Basım, İstanbul 2012.

TANYU, Hikmet: *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.

TASHBAYEVA, K. - KHUJANAZAROV, M. - RANOV, V. - SAMAŞEV, Z.: *Petroglyphs of Central Asia*, International Institute For Central Asian Studies Samarkand, Bişkek 2001.

Fotoğraflar

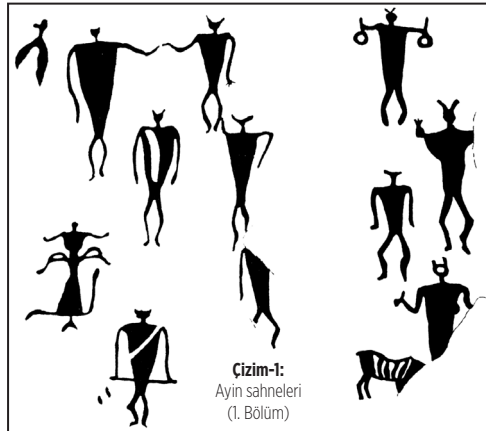

Fotoğraf-1:

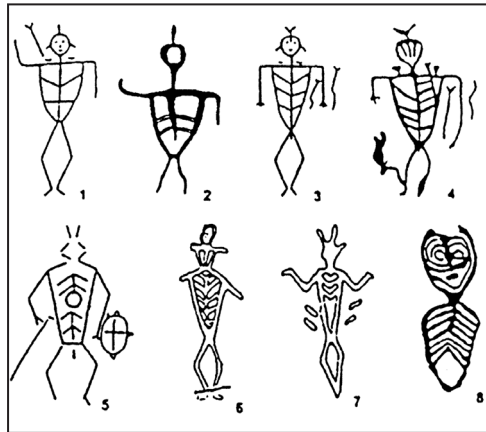
Mihály Hoppál'ın kitabının Türkçe çevirisinin kapağı

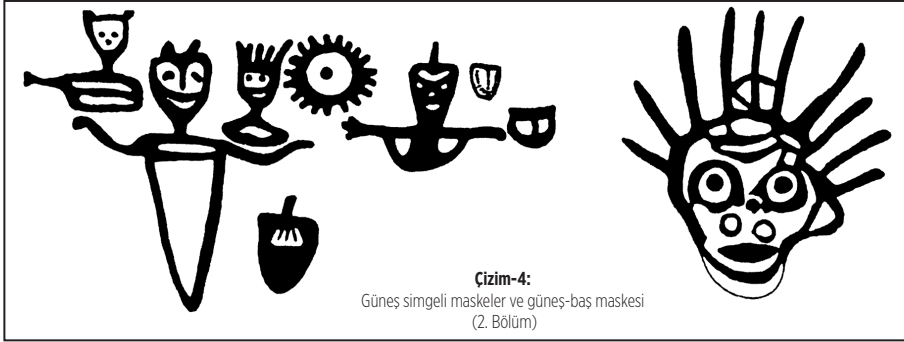
Çizim-2:
Kazakistan,
Güneş başlı ilah
ve yaban eşeği
(1. Bölüm)

Çizim-1:
Ayin sahneleri
(1. Bölüm)

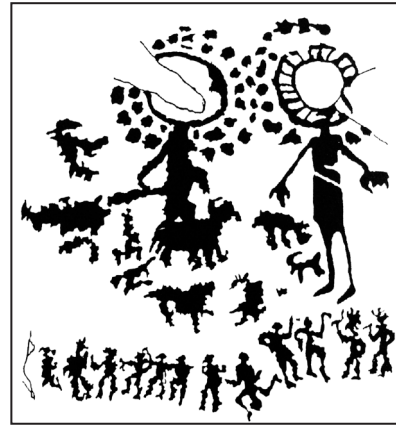
Çizim-3:
İskelet biçimli (röntgen tarzı) insan figürleri (1. Bölüm)

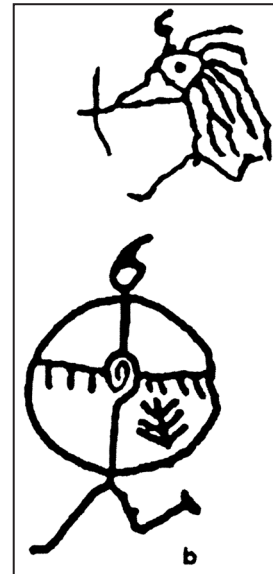
Çizim-4:
Güneş simgeli maskeler ve güneş-baş maskesi
(2. Bölüm)

Çizim-5:
(Moğolistan) Burhantın-Gazara kayalarında av ve cenaze sahneleri
(Ek: 3)

Çizim-6:
Kazakistan, Tamgalı Vadisi Tapınağı, güneş başlı insanlar (veya ilahlar), hayvanlar, dans edenler
(1. Bölüm)

Çizim-7:
Davulu ile şamanlar
(3. Bölüm)